

UNELE ASPECTE ALE FAMILIEI DIN DACIA ROMANĂ

Recăsătorirea și copiii nelegitimi

Familia constituia și în Dacia romană celula de bază a societății. Cu toate acestea ea nu a avut parte de o cercetare pe măsura însemnătății sale în istoriografia românească; referirile la familia romană din Dacia sunt aproape întotdeauna tangențiale, fiind datorate interferenței unor domenii de cercetare (ca romanizarea, colonizarea etc.) cu aspecte legate de problematica familiei romane.

Principala cauză a interesului scăzut față de cercetarea familiei romane din Dacia a fost plecarea de la premiza că familia romană este aceeași în întreg Imperiul Roman întrucât exista un singur drept privat, dreptul roman. Prin urmare, nu ar exista nici o rațiune pentru a acorda familiei romane din Dacia o atenție specială, diferențele care probabil pot fi detectate fiind nuanțe locale datorate unor condiții specifice provinciei romane Dacia.

Aspecte ale vieții de familie, ca libertinajul, divorțul, recăsătorirea, copii nelegitimi, sunt mai greu de surprins în Dacia. Acest fapt se datorează inexistenței informațiilor oferite de izvoarele literare, astfel rolul principal le revine izvoarelor epigrafice.

Informațiile oferite de izvoarele epigrafice nu sunt suficiente: textele laconice și stereotipe nu permit o cunoaștere reală a raporturilor existente între cei care compuneau familia. Cu toate acestea inscripțiile funerare și native sunt și rămân cele mai importante documente ale vieții de familie din Dacia romană. Corelarea informațiilor oferite de izvoarele epigrafice cu informațiile oferite de izvoarele literare antice privitoare la familia romană în general, poate oferi o imagine suficient de clară pentru a putea reconstitui tabloul relațiilor existente în interiorul familiei din Dacia epocii romane.

Recăsătorirea

Cetatea antică era mai întâi o comunitate de familii, apartenența la una din aceste familii însemnând cetățenia. Statul și familia aveau destinele strâns legate în concepția anticilor; pentru ei orice acțiune umană avea efecte în două planuri: planul terestru (uman) și planul divin (sacru). Ordinea și dreptatea trebuiau să domnească în cetate pentru că orice atingere adusă unuia dintre cetățeni insulta pe acei zei ai cetății pe care acesta îi venera. Familia era și o unitate de cult, prin familie nu se perpetua doar numele ci și cultul casnic al acesteia¹. O familie care pierdea reprezenta o diminuare a corpului cetățenesc pe plan terestru și un cult care se stinge pe plan divin. Statul roman încă de la începuturi a urmărit protejarea familiei, una din primele măsuri fiind obligativitatea divorțului în caz de sterilitate a femeii². Primul divorț atestat la Roma, cel al lui Spurius Carvilius Ruga din 525 *a. U.c.*³ este un astfel de caz. Din secolul II a.Ch. divorțul devine un adevărat flagel, mai ales că acum începe emanciparea femeilor. În secolul I a.Ch. un soț își exprima într-un elogiu funebru satisfacția de a fi trăit în bună înțelegere cu soția sa, timp de 41 de ani până când moartea i-a despărțit și aceasta într-o vreme când "*rara sunt tam diuturna matrimonia finita morte, non divertio interrupta*"⁴.

Instaurarea Principatului n-a schimbat starea de lucruri deși unii dintre împărați au încercat să protejeze familia prin reînvierea vechilor culte casnice. Criza în care se afla societatea romană de la sfârșitul Republicii și începutul Principatului era mai curând o criză morală, din care nu se putea ieși decât printr-o revoluție petrecută în sfera mentalității și a moravurilor. O astfel de revoluție se petrece în secolul I a.Ch. în societatea romană, ea a operat mai ales la nivelul elitei. P. Grimal considera că un rol

¹ F. de Coulanges, *Cetatea antică*, București, 1984, p.77.

² *CIL*, III. Aulus Gellius, *Noaptele attice*, IV, 3. 2.

³ *Ibidem*

⁴ *Laudatio Turiae*, 27-28, Paris, 1957.

important l-a avut stoicismul, care în secolul I a.Ch. a sedus elita romană și i-a inspirat conduita⁵. Stoicismul a avut însă un adversar redutabil în curentul filosofic materialist inițiat de Epicur, curent filosofic care și-a găsit numeroși adepți în societatea romană⁶. Libertinajul, adulterul continuau să caracterizeze viața conjugală a multora dintre romani, lor li se adăugau homosexualitatea și sterilitatea care constituiau principalele cauze ale natalității scăzute⁷, ce amenința să ducă societatea romană din Italia la un dezastru demografic. Prin Messalina prostituția și adulterul ajung până la tronul imperial⁸, de altfel ea nefiind singura soție de împărat care își înșală soțul. Soțul ei, Claudius, un om tolerant, prea puțin practic, înclinat mai mult spre activități intelectuale, a poruncit să fie ucisă abia în momentul în care a aflat că Messalina ar unelti contra lui. Sunt numeroși împărați care preferau sclavele sau chiar tinerii în locul soțiilor, astfel că gestul lui Claudius apare pornit mai curând din rațiuni politice decât din pasiune.

Commodus se pare însă că face o excepție, ucigând-o pe Crispina în momentul în care a aflat că aceasta îl înșela⁹.

Încetarea unei căsătorii avea loc fie prin decesul unuia dintre soți, fie prin divorț. Ea era adesea urmată de recăsătorire, care devenea obligatorie pentru perpetuarea numelui și cultului.

În Dacia nu există atestări clare de cazuri de recăsătorire, există însă câteva inscripții care ne permit să le presupunem.

O astfel de inscripție este cea cu numărul 804 din *CIL*, III descoperită la Ilișua (așezare romană dezvoltată pe lângă castrul alei I. Tungrorum Frontoniana):

D(is) M(anibus)/1/ Aurelius Themaes liberar(ius)/2/ al(a)e (I Tungrorum) Fronto(nianae) vixit annis/3/ L et Aelia Iulia co(n)iugi et/4 /Aelia Pupul(a) vixit annis/5/ II Aurelius Thementianus/6/ filius parentibus bene/7/merentibus posuit/8/.

Aurelius Thementianus pune un epitaf tatălui său Aurelius Themaes și soției acestuia Aelia Iulia și Eliei Pupula, sora lui în vârstă de doar doi ani. Este posibil ca Aelia Iulia să se fi recăsătorit cu Aurelius Themaes, altfel fata ei s-ar fi numit Aurelia și nu Aelia. Dacă numele de Aelia îl are de la mama sa, Aelia este o *spuria* (copil natural) din punct de vedere legal, pentru că nu are tată. Este posibil ca Aurelius Themaes să fie tatăl Aeliei și, din anumite motive, să nu se fi putut căsători cu Aelia Iulia până după nașterea fetei, care astfel a ajuns să fie socotită drept un copil nelegitim și a moștenit numele mamei ei. Se poate însă ca Aelia să fi avut un tată Aelius, de la care să fi moștenit numele și numai după moartea acestuia ea să intre în familia lui Aurelius Themaes prin căsătoria acestuia cu mama ei, Aelia Iulia.

Un alt caz de recăsătorire poate fi cel din inscripția cu numărul 1194 din *CIL*, de la *Apulum*:

D(is) M(anibus)/1/ M(arcus) Mociun/2/cius Valentin/3/ us lib(rarius) legati leg(ionis)/4/ XIII G(eminae) vixit ann/5/(i)s XXVIII posuit/6/ Valerius Co(n)sta(n)/7/s ve(teranus) leg(ionis) XIII G(eminae)/8/ et Floria Ingen/9/ua mater filio/10/ b(ene) m(erenti) (posuerunt)/11/.

M. Mociuncius Valentinus, *librarius* în legiunea XIII Gemina, este fiul Floriei Ingenua, care îi pune epitaful în calitate de *mater*. Valerius Constans nu este tatăl lui M. Mociuncius, cei doi bărbați nu sunt nici rude întrucât au nomina diferite. Poate că Valerius Constans este soțul Floriei Ingenua și apare în inscripție în calitate de cap al familiei, el nu apare însă în calitate de tată al lui M. Mociuncius Valentinus, nici măcar în calitate de părinte adoptiv. Nu poate fi nici camarad de arme și moștenitor al lui M. Mociuncius Valentinus pentru că este veteran și pentru că nu ar fi fost el trecut înaintea mamei în textul inscripției.

Evoluția care a avut loc în sânul familiei romane încă din timpul Republicii, când marile familii

⁵ P. Grimal, *L'amour a Rome*, Paris, 1995, p.271.

⁶ Th. Mommsen, *Istoria romană*, vol.III, București, 1988, p.314.

⁷ Iuvenalis, *Satires*, Paris, 1931, II, 135-142.

⁸ Suetoniu, *Vie de douze Césars*, Paris, 1931-1932, V, 26.

⁹ Dio Cassius, *Istoria romană*, LXXII, 4.

patriarhale începuseră a se destrăma, a dus la impunerea în locul rudeniei agnatice (socotite după tată), a rudeniei cognatice în care rudenția se socotea după mamă, ceea ce, de fapt, însemna impunerea rudeniei de sânge¹⁰.

Această evoluție s-a datorat mai ales decăderii vechilor culte, a religiei domestice care constituia până în acele timpuri liantul familiei romane și care a ajuns să fie păstrată doar din conveniență¹¹. În timpul Principatului, în primele două secole ale acestuia, procesul de trecere de la familia agnativă la cea cognativă este încheiat. Totuși copiii naturali din punct de vedere legal nu se bucurau de un tratament egal cu copiii legitimi.

Copiii legitimi moșteneau tot¹², copiii nelegitimi nu moșteneau nici măcar numele tatălui, căci nu erau recunoscuți de acesta. Astfel, din punct de vedere legal ei nu au tată, iar copiii naturali primeau numele mamei¹³, ei făcând parte din familia acesteia.

În inscripții nu le este indicată filiația, uneori apar cu indicația *SP. F. spurius filius* (*spurius=naturalis*)¹⁴. Câteva inscripții din Dacia în care apar doar copiii și mamele lor se supun regulii de transmitere a numelui pe care am încercat s-o schițăm mai sus.

a) Inscripția nr. 1236 din *CIL, III (Apulum)*:

[D(is) M(anibus)]/ Luci Ianuari Romuli/1/ vix(it) ann(is) VIII et Ianuar/2/riae Dupae vix(it) ann(is)/3/ XIII Ianuaria Titia/4/ mater filis posuit/5/.

b) *IDR, III /2, nr. 449 (Ulpia Traiana)*:

D(is) M(anibus)/1/ M(arco) Ulp(i)o Tertio/2/ dec(urioni) col(oniae)/3/ vix(it) ann(is) XXI/4/ Ulpia Optava/5/ filio/6/ p(iissimo) p(osuit)/7/.

c) *IDR, III /2, nr. 1B (Micia)*:

D(is) M(anibus)/1/ Ulp(ius) Sabinus/2/ vix(it) ann(is) XIII/3/ Ulpia Maxima/4/ mater fil(io) m(erenti) p(osuit)/5/

d) *IDR, III/3, nr. 353 (Ampelum)*:

D(is) M(anibus)/1/ Cl(audia) Tertul/2/ina vix(it) ann(is) IIII/3/ Cl(audia) Vera mater/4/.

e) *IDR, III/3, nr 251 (Germisara)*:

D(is) M(anibus)/1/ Q(uintus) Inge(nu)2/vius Attio/3/ vix(it) annis/4/ XV Inge/5/nuvia Marcella filio/6/ pientissimo/7/.

f) *IDR, III/3 (Strei - probabil Ulpia Traiana sau Aquae)*:

D(is) M(anibus)/1/ Umbria/2/ Africana vix(it)/3/ annis LXV/4/ M(arcus) Umbrius Villanus/5/ matri pientis(simae) p(osuit) curavit/6/.

Ceea ce este comun tuturor acestor inscripții este faptul că nu apar tații, apar doar mamele și fiii, pentru că probabil tații nu existau. Dacă copiii ar fi fost rezultatul unor căsătorii legale, ar fi purtat gentiliciul tatălui și nu al mamelor, în plus tații ca șefi ai familiei nu pot să lipsească din inscripții (vezi și cazul lui Valerius Constans din *Apulum, CIL, III, nr 1194*). Lipsește menționarea calității de copil din flori (*SP. F.*), dar lipsește și filiația. Date fiind toate aceste argumente prezentate mai sus, putem să susținem ipoteza că acești copii nu au tată.

Deosebit de interesantă este inscripția cu numărul 5 din *IDR, III/3*, care se deosebește de celelalte

¹⁰ J. Carcopin, *Viața cotidiană la Roma la apogeul Imperiului*, București, 1979, p.109-110.

¹¹ F. de Coulanges, *op.cit.*, p.106-107.

¹² Th. Mommsen, *op.cit.*, p.313-314.

¹³ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris, 1890, p.70.

¹⁴ *Ibidem*, p.71.

prin faptul că este pusă de un copil natural, M. Villanus Umbrius, pentru mama sa Umbria Africana. El este fiul ei și nu libert, inscripția fiind dedicată mamei prea pioasă (*mater pientissime*). Celelalte inscripții sunt puse de mame pentru copii, lipsa filiației, absența numelui tatălui din text nefiind întâmplătoare. Mai sunt și alte inscripții puse de mame pentru copii care conțin acele elemente care ne permit să-i considerăm legitimi¹⁵.

Întâlnim cazuri când, deși există tați și aceștia apar în textele inscripțiilor înaintea mamelor în calitatea lor de *patres*, copiii poartă gentiliciul mamei, deci sunt *spuri filii*. Acestea sunt cazurile copiilor rezultați din căsătorii care, potrivit dreptului privat roman, nu erau socotite legale (*iustum matrimonium*). Dreptul privat roman nu pune nici o restricție în ceea ce privește căsătoria între cetățeni, cu excepția unei prevederi din legile iuliene care îi privea mai ales pe membrii ordinului senatorial, cărora le era interzisă căsătoria cu prostituate sau actrițe¹⁶. Un cetățean nu se putea căsători cu o persoană care avea un statut inferior¹⁷, astfel căsătoria cu sclavii nu era validă, căsătoria cu libertii devine validă abia de la începutul Republicii¹⁸, iar pentru căsătoria cu peregrinii se percepea o taxă¹⁹, însă nici aceasta nu era întodeauna recunoscută.

În Dacia sunt puține cazurile de *iniustum matrimonium* care să poată fi descoperite din cercetarea izvoarelor epigrafice. Ele apar însă în câteva inscripții:

a) IDR, III/1, nr. 26:

D(is) M(anibus)/\ / P(ublius) Ael(ius) Aelianus/2/ vix(it) ann(is) III/3/ diebus XXX, Piper(as)/4/ Timostrati disp(ensator)/5/ vik(arius) et Ael(ia) Epicte(sis)/6/ parentes filio/7/ bene merenti/8/ fecerunt/9/.

Aelianus este fiul cetățenei Aelia Epictesis și al unui sclav, Piperas al lui Timostrates. Căsătoria mamei lui cu un sclav nefiind validă, el este socotit copil natural și primește nomenul mamei, căreia îi urmează și condiția. Tatăl său, Piperas, un sclav, nu este subiect de drept privat; din punct de vedere al dreptului privat el nu are nici un drept²⁰. Un caz asemănător este cel al lui Aurelius Volusianus, fiul Aureliei Ireni și a lui Timocrates, libert imperial de la *Ulpia*²¹.

Nu doar copii rezultați din căsătoriile cu sclavi erau considerați spurii ci și copii cetățenilor căsătorite cu peregrini.

b) Un astfel de exemplu oferă inscripția nr. 341 din IDR, III/3 (*Ampelum*):

D(is) M(anibus)/\ / Al(e)xandrian(us)/2/ civ(is) Bithyanus/3/ v(i)x(it) ann(is) LXV//4/ Tatius Lucius vix(it) a(mis) XXX/5/ Antonius Iulius/6/ Lucillianus fratres/7/ patri et frati et/8/ Lucia mater/9/

¹⁵ O astfel de inscripție este cea din IDR, III/2, nr. 377, de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*:

| | |
|-----------------------|---|
| <i>D M</i> | <i>D(is) M(anibus)</i> |
| <i>C.ANT.CF.PAP</i> | <i>C(aio) Ant(onio) C(ai) f(ili) Pap(inie)(tribu)</i> |
| <i>VRSINO.DEC</i> | <i>Ursino dec(urioni)</i> |
| <i>COL.DACICE</i> | <i>co(loniae) Dacic(a)e</i> |
| <i>SARMIZ</i> | <i>Sarmiz(egetusae)</i> |
| <i>VIX.ANN XXVIII</i> | <i>vix(it) a(nis) XXVIII</i> |
| <i>TERENTIA HER</i> | <i>Terentia Her</i> |
| <i>MIONE. MA</i> | <i>mione ma</i> |
| <i>TER. INFELICIS</i> | <i>ter infelicis</i> |
| <i>SIMA</i> | <i>sima(e)</i> |
| <i>M.P</i> | <i>[b](ene) m(erenti) p(osuit)</i> |

¹⁶ M. Kaser, *The Roman Privat Law*, Durban, Africa de sud, 1965, p.243.

¹⁷ *Ibidem*, p.241.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, p.242.

²¹ IDR, III, nr. 390.

b(ene) m(erentibus) p(osuerunt).

Alexandrianus este peregrin (*civis Bithynus*), fiii se numesc Tadius Lucius, Antonius Iulius, Lucillianus, mama se numește Lucia. Ea poate fi cetățeană pentru că fiii ei sunt cetățeni romani după nume, doi dintre având elemente din nume derivate din numele mamei lor. Antonius Iulius probabil își datorează cetățenia unei alte persoane (provine oare din altă căsătorie?).

Nici unul dintre ei nu are însă în nume vreun element derivat din numele tatălui lor (Alexandrianus), prin urmare și ei pot fi considerați copii nelegitimi.

Faptul că atât fiii unor sclavi cât și fiii unor peregrini sunt considerați *spurii filii* constituie o confirmare în textele inscripțiilor din Dacia a ceea ce cunoaștem din izvoarele literare despre restricțiile impuse cetățenilor romani în privința căsătoriei cu necetățeni sau cu persoane de origini obscure.

Chiar și prin aspectele sale negative familia din Dacia și societatea romană din această provincie se aliniază la ceea ce se petrece în Imperiu, urmând evoluția generală a societății și a familiei romane, ceea ce demonstrează încă o dată caracterul unitar al civilizației de pe întreg teritoriul stăpânit de Roma.

ALEXANDRU STĂNESCU
Universitatea "Babeș-Bolyai"
Cluj-Napoca

QUELQUES ASPECTS DE FAMILLE DE LA PROVINCE ROMAINE DE LA DACIE

RÉSUMÉ

Le remariage et les enfants illégitimes représentent des aspects mal connus de la famille romaine de la Dacie. L'auteur a essayé les surprendre en analysant les textes des inscriptions funéraires de point de vue de l'onomastique.

Le mariage a été observé dans deux cas; il s'agit de deux inscriptions (*CIL*, III, 1194 et *CIL*, III, 804) où les enfants n'avaient pas le *nomen gentile* de l'époux de leur mère.

Les enfants illégitimes sont apparus dans quelques inscriptions épigraphiques découvertes sur le territoire de la Dacie romaine (*CIL*, III, 1236; *IDR*, III, 3, 5; 185; 353; 251; 341; *IDR*, III, 1, 26; *IDR*, III, 2; 449).

Ce qui est commun à toutes ces inscriptions est que les enfants ont toujours le *nomen gentile* de leurs mères, donc selon le droit civil romain, ils sont des enfants illégitimes (*spurii filii*). Leur situation est différente d'un cas à l'autre; les uns sont considérés illégitimes parce que leurs pères sont inconnus, les autres avaient des pères connus avec les noms écrits dans les textes des épitaphes, mais ceux ont une condition juridique inférieure étant soit des esclaves soit de pérégrins. Le fait qu'autant les enfants des esclaves que les enfants des pérégrins sont considérés aussi des enfants illégitimes est une confirmation dans les textes des inscriptions épigraphiques de la Dacie à ce que l'on connaît des textes littéraires antiques sur les restrictions imposées aux citoyens romains vis-à-vis de leur mariage avec les individus sans droit de cité ou avec des origines obscures.